

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • תמוז תשע"א

פרס ראש הממשלה ללשון העברית לחבר האקדמיה פרופ' אמציה פורת

ראש הממשלה ושרת התרבות מעניקים את הפרס לפרופ' פורת

פרופ' פורת עם השרה לימור לבנת וד"ר אליעזר בריהודה (נכדו של מחיה השפה)

מחמישים שנות עריכה משובחת של מיטב ספרות העולם שבמהלכן הטביע את חותמו על עיצובה של לשון הספרות היפה" (השופטים: פרופ' אהרן דותן - יו"ר, ד"ר קציעה כ"ץ והסופרת גלילה רון-פדר-עמית).

האקדמיה ללשון העברית העמידה בכינוס מושב מיוחד לקהל הרחב ובו שלוש הרצאות: **רונית גדיש**, המזכירה המדעית של האקדמיה, הרצתה על "מי צריך מינוח עברי?" (ראו באתר האקדמיה במדור "השתלמויות ואירועים"); פרופ' **שלמה נאה** הרצה על "קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים" - תולדותיו ולשונו של פתגם" ופרופ' **יוחנן ברויאר** דיבר על "המקורות הנסתרים ביצירתו של עגנון". יושב־ראש המושב היה פרופ' **שמואל (סטיב) פסברג**.

צילום: אבי קקון

ראש הממשלה **בנימין נתניהו** ושרת התרבות והספורט **לימור לבנת** העניקו לעורך ולמתרגם פרופ' **אמציה פורת** את פרס ראש הממשלה ללשון העברית על שם אליעזר בריהודה. הפרס הוענק זו הפעם הראשונה בטקס רב רושם ובהשתתפות קהל רב **בכנס ראשון לציון**, בי"ג בשבט תשע"א (18 בינואר 2011). פרופ' פורת זכה בפרס "על תרומתו הגדולה והאיכותית לחיזוק מעמדה של הלשון העברית בדרך התרגום והעריכה ועל שהעמיד וטיפח דורות של תלמידים ההולכים בדרכו".

מנימוקי ועדת השופטים: "תרגומיו הם מלאכת מחשבת הראויים לכל שבח. פורת הוכיח בהם את טעמו הספרותי העדין, את דקות הבחנתו, את ידענותו המופלאה בלשון ובמקורותיה ואת שליטתו המופתית בנבכי הסגנון העברי, שיוצא מתחת ידיו בליטוש מעשה אמן. גם בעריכה ידיו רב לו. מאחריו למעלה

פרס האקדמיה לשנת תשע"א לשתי חוקרות

פרס האקדמיה ללשון העברית על שם **רוברט ומישל אסרף** מוענק על הישגים בחקר הלשון העברית ובכתיבה עברית (ספרות, שירה ותרגום). השנה הוענק הפרס לשתי חוקרות על הישגיהן **בחקר הזיקה של לשונות היהודים לעברית**: ד"ר יהודית הנשקה מאוניברסיטת חיפה זכתה בפרס על מחקרה בנושא הרכיב העברי בלהגי הערבית היהודית בתוניסיה ובמסורות לשון חכמים של יהודי המזרח; ד"ר **עפרה תירוש-בקר** מן האוניברסיטה העברית בירושלים זכתה בפרס על הישגיה בחקר מסורות הלשון של הקראים ושל יהודי אלג'יריה. טקס הענקת הפרס נערך בא' באדר ב' תשע"א (7 במרס 2011) בקריית האוניברסיטה העברית בגבעת רם.

למעלה: ד"ר יהודית הנשקה; למטה: ד"ר עפרה תירוש-בקר צילום: דורון רובינשטיין

המשך בעמוד 3

עוד בגיליון

- "הגיית חטף-פתח באות לא גרזנית" מאת גבריאל בירנבאום
- "מה רע בביטוי 'פְּחֻלְקוּ'?" מאת מרדכי מישר
- לַיְמֵד לְשׁוֹנֵךְ - מונחי רפואה
- "ספר דקדוק אבוד מימי הביניים ותעלומת אבן יוש" מאת אהרן ממן

הגיית חטף־פתח באות לא גרונית

גבריאל בירנבאום

בעלי הניקוד למנוע את הקורא מלקרוא qommiyyut, şallu. כלומר: למנוע התמזגות של שני העיצורים. השווה גם את המילים יקרב, יגדל והשם יצחק – השווה בהן כמובן נח – למילה יצחק(ל) שהזכרנו לעיל; כאן באופן חריג על הקורא לקרוא שווה נע בצד"י. סוף דבר: כל החטפים האלה דינם להיקרא בפינו בתנועת e (כמו סגול או צירי), כהגייה המוקפדת של השווה הנע.⁷

לעיון נוסף: ייבין, כתר ארם צובה: ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 22–49 • אי דותן, "ענייני הגייה בתפילה ובקריאת התורה", ספר שבטיאל: מחקרים בלשון העברית ובמסורות העדות, בעריכת יי גלוסקא וצי' קיסר, רמת גן תשנ"ב, עמ' 68–76 • ייבין, המסורה למקרא, ירושלים תשס"ג, עמ' 236–237 • מי ברויאר, "על עקרונות הנוסח במהדורה זו", נספח למהדורת המקרא כתר ירושלים: תני"ך האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2000, עמ' 8–9 (בנספח) • ח' אריאל, "על סימון הקמצים, השוואים וההטעמה בסידור קורן", באתר הוצאת קורן www.korenpub.com ← אודות ← שיטת הניקוד; גרסה מקוצרת (בלא הערות) נדפסה בסוף סידור קורן (מוגה ומבואר בידי הרב דוד פוקס), ירושלים תש"ע.

1. הגרסה בכתר ארם־צובה היא ה־לְלוּיָהּ.
2. בעניין זה – סימון שווה פשוט או חטף־פתח – רבה המהומה, ואין שני דפוסים וגם לא שני כתיבי יד דומים זה לזה. בתני"ך הנפוץ בהוצאת "קורן" יש מידה לא מבוטלת של חטפים כאלה. רבים מהקוראים בתורה בבתי הכנסת לומדים את קריאתם מהתני"ך הזה, והם מרבים לשאול את השאלה הנדונה כאן.
3. עוד דרך לציין את נעותו של השווה היא להקדים לו געיא (המכונה גם **מתג**). אבל ברוב המקרים שמנינו כאן יש גם געיא וגם חטף.
4. התימנים הוגים כך את השוואים הנעים גם היום.
5. כמובן התימנים יהגו את החטפים האלה a, כדרך שהם הוגים את השווה הרגיל.
6. חטף לאחר וי"ו שרוקה בא בדרך כלל כשיש עיצור שרוק לאחר הווי"ו; ויש להשוות זאת לריבוי הדגשים החזקים המכונים דגש מפריד (dirimens) באותיות שרוקות שוואיות. אבל יש גם וְלֶהֱבִיִּיל (בראשית א, יח), ומעט מאוד דוגמאות בעיצורים אחרים.
7. דברינו אמורים בחטף־פתח בלבד. חטף־קמץ דינו להיקרא כתנועתו גם כשהוא תחת אות לא גרונית, כגון צָרִי (şori), הֶקְדָּשִׁים (haqqodasim), צָפְרִים (şipporim). חטף־סגול באות לא גרונית נדיר, ומכל מקום הגיית השווה והגיית הסגול זהים בפינו, הוגי ההגייה הספרדית.

בחומשים ובספרי תני"ך מודפסים רבים נמצא מילים שיש בהן חטף־פתח באות לא גרונית, כגון צָלְלו (שמות טו, י), בְּתוֹכָם (ויקרא כו, יא), קוֹמְמִיּוּת (ויקרא כו, יג), רְבֹבוֹת (במדבר י, לו); הֶלְלוּיָהּ (תהילים קמו, ל¹); מְבַרְכֵיךָ (בראשית יב, ג), אֲבָדְהָנָא (בראשית יח, כא), אֲבָרְשָׁנוּ (שמות כג, כט); וְזָהָב (בראשית ב, יב), וְשֹׁדֵה (ויקרא' כה, לד), וְשָׁמַע (במדבר כג, יח), וְשָׁבָה (שופטים ה, יב); יִצְחָקְלִי (בראשית כא, ו). רבים שואלים איך צריך להגות את החטפים האלה – בתנועת a, כדרך הגיית חטף־פתח באותיות גרוניות (כגון רְאֵתָה, אֶהְבֹּו, רְחַמִּים, יִעֲקֹב), או בתנועת e (כמו סגול), כאילו היה שווה רגיל?² כידוע השווה נע כשהוא בראש מילה (כגון בְּרַכָּה, בְּפָר) או כשהוא השני משני שוואים רצופים (כגון לְמַדּוּ, מְכַסִּי). לעומת זאת קשה לקבוע את מהותו של שווה יחיד באמצע המילה אם נע הוא או נח. לעתים רצו הטברנים, ממצאי הניקוד שלנו, להדגיש שהשווא נע, שלא יטעה הקורא לחשוב שהוא נח; במקרים כאלה הוסיפו לצד השווה פתח.³ וכאן ישאל השואל: מה הועילו חכמים אלו בתקנתם? הרי בכך הפכו את השווה למהות אחרת, הנהגית בתנועת a?

כאן המקום להבהיר שהגיית השווה הנע בפי הטברנים הייתה שונה מהגייתו בפינו היום. הגיית השווה הנע בפי הטברנים אכן הייתה בתנועת a (אבל שווה לפני עיצור גרוני נהגה בתנועת העיצור הזה, למשל, המילה רְחוּבוֹת נהגתה rohovot; המילה קְעוּדָה נהגתה tu'uda; שווה לפני יו"ד נהגה תמיד i, למשל: המילה וְיָרְדוּ נהגתה wiyirdu; המילה לְיִמְנָה נהגתה liyimna),⁴ ולכן בסימון חטף־פתח במקום שווה נמצאו אומרים לקורא: אל תהגה את השווה הזה כאפס – שווה נח, אלא הגה אותו a – שווה נע.

אבל אנחנו, שהגייתנו הגייה ספרדית, הוגים שווה נע e ולא a, ומכאן שעלינו להגות את כל החטפים האלה כשווא הנע שלנו – בתנועת e: şalelu, qomemiyut, 'uzehav וכי.⁵

יושם אל לב שבחלק גדול מהדוגמאות לעיל רצו הטברנים להניא את הקורא מן הקריאה המתבקשת יותר על פי הדקדוק. במילים כמו וְזָבְלוֹן, וְשָׁמְלוֹת השווה נח, כדין שווה לאחר וי"ו החיבור שרוקה; ולהוציא מקריאה על דרך זו סימנו הטברנים במילים וְזָהָב, וְשֹׁדֵה (ועוד באחדות) חטף־פתח, שִׁדַּע הקורא לקרוא שווה נע לאחר הווי"ו, שלא כדרך הרגילה.⁶ הוא הדין במילה רְבֹבוֹת (דברים לג, יז), שדינה להיקרא tivvot, לעומת רְבֹבוֹת (במדבר י, לו) שהזכרנוה לעיל. מסתבר שגם במילים כמו צָלְלוּ, קוֹמְמִיּוּת ודומותיהן רצו

"צוהר למילון ההיסטורי" – סדרת ערבי עיון לקהל הרחב

האקדמיה ללשון העברית פתחה בחודשים האחרונים בסדרת ערבי עיון ששמה "צוהר למילון ההיסטורי". בכל אחד מערבי העיון דנו חוקרים ובהם עובדי האקדמיה בחטיבה ספרותית אחת מאלה שעל סדר היום במפעל המילון ההיסטורי. מטרת הסדרה לפתוח לפני הקהל הרחב צוהר למפעל המילון ולהציג את החידושים האחרונים בעבודה במאגרי הטקסטים המשמשים תשתית למילון.

עד כה התקיימו שלושה ערבי עיון:

ערב העיון הראשון, "דְּקָדֵק רש"י וזו לשונו", הוקדש לתחשיבו של פרשן המקרא רש"י ולתפיסתו הבלשנית. הוא נערך ביי"ז באדר א' תשע"א (21 בפברואר 2011) והרצו בו ד"ר חנוך גמליאל, פרופ' אברהם גרוסמן ועובד המילון אריאל שוה.

מימין לשמאל: פרופ' אלישע קמרון, חנוך אריאל וד"ר אלכסיי יודיצקי

מה רע בביטוי 'בחלקו'?

מדרכי מישור

ואין חשש שהשמים מעוננים בחלקם יתפרש שהם מעוננים במנת חלקם, או שהשמה בחלקו יתפרש שהוא שמח במקצתו. אף על פי כן עיון מדוקדק מגלה שיש פגם בביטוי (ב) חלקו בו עצמו, פגם דקדוקי: כינוי הקניין כולל יסוד של יידוע: חלקו משמע 'החלק שלי', החלק בה"א הידיעה. לשלם יש, למשל, רוב ומיעוט, ולכן אין פסול בביטויים הרוב, המיעוט, רובו, מיעוטו (כגון "דעת הרוב", "רובו ככולו", "הרע במיעוטו"), אבל אין לשלם חלק, חלק סתם, קדוע או מיוחד, שיפה לו היידוע, וממילא יפה לו כינוי הקניין. יש היגיון דקדוקי בביטוי חלקו אם הוא מלווה לוואי מצמצם, שיפרש לאיזה מן החלקים של השלם הכוונה, כגון "חלקו הפנימי" (של מנגנון), "חלקו הקדמי" (של מטוס), "חלקו העיקרי" (של קורס), או בעניין שלנו: "השמים יהיו מעוננים בחלקם הצפוני". אבל אם הכוונה היא לחלק לא מוגדר כלשהו, היידוע או הקניין מנועים. כדי לחוש את הצרימה הדקדוקית שבמשפט "השמים יהיו מעוננים בחלקם" די להמיר את בחלקם בתחילתו האנליטי: *השמים יהיו מעוננים בחלק שלהם. ספק אם היום יש עוד טעם לקדש מלחמת חרמה על הביטוי (ב) חלקו. הורגלנו אליו, והפגם הדקדוקי שבו ניטשטש בתודעת ההמון, שהרי "אין לך 'אבסורד' - מן הצד הדקדוקי או גם ההגיוני - שלא תעכל אותו קיבת הלשון החיה" (ח"נ ביאליק, חבלי לשון). מכל מקום, תחילתו הדקדוקי הוא הצירוף הלא-מיודע בחלק ממנו, ויש במלאי הלשון מבחר תחליפים אחרים, מילוניים, כגון הביטוי הנזכר (ב) מקצת, (ב) מקצתו, או תואר הפועל הרווח חלקית. עוד מציע בנדויד, מן המאגר הקלסי:

אמש נפתחה תערוכת מכוניות, מהן חדישות ומהן ישנות אלפי אנשים החלו לברוח מן העיר, אלה במכוניות ואלה ברגל ועוד, הכול לפי טיב המשפט ולפי הטעם האישי.

אבא בנדויד היה במשך שנים רבות יועץ הלשון לרדיו ולטלוויזיה מטעם האקדמיה ללשון העברית. את הכרעותיו כינס (עם הדסה שי) ב"מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה" (תשל"ד), המשמש עד היום אורים ותומים לעורכי החדשות, ולא להם בלבד. כוונתו הייתה לעצב סגנון מופתי, הראוי לתקשורת הממלכתית. ואכן סגנון החדשות נחשב, כידוע, לשיא השיאים של לשון תקנית למהדרין. לחידוד השאלות טרח בנדויד לא אחת להציג את ההבדל בין הביטוי הפסול לתחילתו המתוקן, בעיקר כשהביטוי הפסול הוא לעניין הנידון אבל כשר הוא לעניין אחר. במקרה שלנו - הביטוי (ב) חלקו.

בנדויד נוקט, כדרכו, לשון קצר ("חלקו, חלקם, בחלקם", עמ' 191):

- (1) יש 'חלק מהם', בעברית: מקצתם
- (2) יש 'חלק שלהם', בעברית: חלקם, כלומר מנת חלקם איזהו עשיר: השמח בחלקו (במנת חלקו)

המשפט השמים יהיו מעוננים בחלקם פירושו אפוא, לשיטתו, שיהיו מעוננים במנת חלקם... (בהמשך הדברים יש דוגמות לשימוש והפניה לאימונים בניסוח).

הלשון שבנדויד ביקש לעצב חוטאת לפעמים ב"תקניות-יתר", כלומר, יש שדחק בנדויד את רגליו של ביטוי לא משום שאינו כשר כשהוא לעצמו, אלא משום שהמקורות מושיטים לנו בקנה ביטוי מתאים. אף כאן, הואיל ולא ראה בנדויד להביא נימוק של ממש לפסול את חלקם (חלק מהם), עולה על הדעת שכל אשמו הוא שמקצתם הקלסי יפה ממנו.

כנגדו אפשר לטעון, כמובן, שאין להתעלם מהתפתחות הלשון; שכשם שנוצרים ביטויים להבעת הבחנות חדשות בלשון כך יש שיבטיינים מרחיבים את שימושם ומתוך כך נוצרת דר-משמעות, וזו דרכה של לשון חיה. כל שכן שההקשר עשוי להסיר ספק בדבר כוונת הדובר,

ערב העיון השני נערך בוי' בניסן תשע"א (10 באפריל 2011) והוקדש לקראים, למסורתם הלשונית הייחודית ולספרותם. חלקים מספרות זו מותקנים התקנה מדעית לראשונה במסגרת מפעל המילון. הרצו פרופ' יורם ארדר, עובד המילון ד"ר אורי מלמד ופרופ' מאירה פוליאק.

ערב העיון השלישי, החותם את הסדרה לעת עתה, נערך בחיפה בשיתוף עם אוניברסיטת חיפה בי"א באייר תשע"א (15 במאי 2011). כותרת הערב: "גילויים בצפוני המגילות הגנוזות". ד"ר ליאורה גולדמן סקרה את ספרות המגילות, עובדי המילון ד"ר אלכסיי יודיצקי וחנן אריאל הציגו קריאות ופירושים חדשים, ופרופ' אלישע קמרון דן בענייני לשון עקרוניים.

באותו יום התקיים באוניברסיטת חיפה יום עיון של החוג ללשון העברית ובמסגרתו יוחד מושב לספרו של פרופ' אילן אלדר "תכנון לשון בישראל", אשר יצא לאור בשנת תש"ע בהוצאת האקדמיה. במושב זה הציג פרופ' עוזי אורנן את נקודת מבטו על תחיית העברית, ופרופ' משה בר-אשר דן בעשייה בלשון בעברית החדשה. דן אונברסיטת חיפה פרופ' ראובן שניר נשא דברים, וחתם את המושב מחבר הספר פרופ' אלדר.

פרס האקדמיה

המשך מעמוד 1

זוכות הפרס הרצו הרצאות קצרות בנושא מחקריהן ונשאו דברי תודה. את הפרס העניק לזוכות פרופ' משה בר-אשר. זו השנה השלישית שבה מוענק הפרס על שם בני הזוג אסרף. בשנה שעברה הוא הוענק למשורר והמתרגם ד"ר רמי סערי, ובשנה שלפניה הוענק לחוקרים פרופ' אהרן ממן ופרופ' אלישע קמרון.

נימוקי ועדת הפרס אפשר לקרוא באתר האקדמיה ← על האקדמיה ← פרס האקדמיה ללשון העברית.

בחירות באקדמיה

בישיבת מליאת האקדמיה ללשון מיום כ"ז בטבת תשע"א (3 בינואר 2011) נבחרו הסופרת גיל הראבן, פרופ' יוסף עופר ופרופ' אורה שורצולד לחברים מלאים. פרופ' ג'פרי כאן מאוניברסיטת קיימברידג' נבחר לחבר כבוד. פרופ' כאן הוא חוקר הלשון העברית והשפות השמיות, ובמיוחד הארמית החדשה, הערבית היהודית של ימי הביניים והעברית של הקראים. ברכות לחברי האקדמיה החדשים!

אַבְסֵט

- (באנגלית: morbid obesity)

השמנת-יתר חולנית (מכונה גם 'השמנה קלינית' או 'השמנה קיצונית'). השמנה בדרגה זו נחשבת מחלה גם אם האדם הלוקה בה אינו מודע למחלתו. דרגת ההשמנה הקלה ביותר היא **משקל יתר** (באנגלית: overweight). דרגת ההשמנה הבינונית היא **שמנות**, **השמנת-יתר** (באנגלית: obesity).

זִלְלָה

- בולימיה (bulimia nervosa)

הפרעת אכילה המתבטאת בהתקפי זלילה חוזרים וממושכים ולא נשלטים, המלווים במאמץ להימנע מעלייה במשקל, בדרך כלל בהקאות יזומות. הפרעת אכילה ידועה אחרת היא **צִיִּמְנוּת** (אנורקסיה).

המילה בולימיה מקורה ביוונית ופירושה רעב עצום. המילה נקלטה בעברית בצורה **בולמוס** בלשון חז"ל והגיעה אף לעברית של ימינו. היא משמשת הן במשמעות המקורית, למשל: "מי שאחזו בלמוס מאכילין אותו אפלו דברים טמאים עד שיאורו עיניו" (משנה יומא ח, ו); הן במשמעות מושאלת: להיטות ותאוה מופרות לעשות דבר מה, למשל: בולמוס ניקיון, בולמוס קניות.

דִּגְנָת

- צִלְיָאק (celiac disease)

מחלה אוטואימונית של המעי הדק הנובעת מרגישות לחלבון הגלוטן המצוי בכמה מיני דגן – חיטה, שעורה, שיבולת שועל, כוסמין ושיפון. מי שאובחנה אצלו **דִּגְנָת** נזון ממאכלים טולי גלוטן, כגון אורז ותירס.

עֲצֻמוֹנִי

- ספונטני (spontaneous)

בהקשר הרפואי, שם תואר לציון תהליך בגוף המתרחש ללא סיבה ידועה או ללא התערבות רפואית, כגון ריפוי של שבר בעצם המתרחש מאליו, ריפוי עצמוני.

הִגָּב הַחֲזוֹר

- רִפְלֵקס (reflex; מלטינית: reflexus – 'כיפוף בחזרה')

תגובה לארצונית של הגוף על גירוי. הגירוי עשוי להיות מכת פטיש קלה על פיקת הברך – המכה גורמת לתנועה בִּשׁוֹק; אור חזק עשוי לגרום להיעצמות העיניים; ריחות טובים של בישול גורמים להפרשת רוק.

המונח **חֲזוֹר** מקובל במערכת הרפואית. המונח **הִגָּב** חודש בעת האחרונה במונחי הביולוגיה.

תְּרוּפָה סוּגָנִית

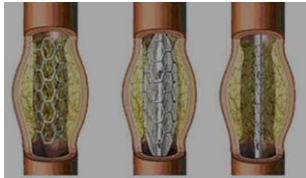
- תרופה גנרית (באנגלית: generic drug)

תרופה זהה לתרופה המקורית (שעליה נרשם פטנט) הן בחומרים הפעילים הן בהשפעה על המטופלים. את התרופה הסוגנית, שהיא בדרך כלל זולה יותר, מותר לשווק כאשר פג תוקף הפטנט של התרופה המקורית.

תומכן

- סְטֵנְט (באנגלית: stent)

התקן גלילי עשוי רשת המוחדר למבנה צינורי בגוף, כגון כלי דם, שעשוי להיסתם או שדופנותיו רכות. לאחר החדרת התומכן לגוף הוא נפתח ומתרחב ותומך בדפנות.

גִּלְדָּת

- אִמְפֵּטִיגוֹ (impetigo)

מחלת עור מדבקת הנגרמת מחיידק. תסמיניה הם גלדים דביקים שצבעם דבש או שלפוחיות, המופיעים על עור הפנים, בדרך כלל, בעיקר ליד הנחיריים והפה, וגם על הצוואר ועל הגפיים. במחלה לוקים ילדים, אך גם מבוגרים עשויים להידבק בה.

רְקֵמָת

- (cellulitis)

דלקת חריפה של רקמות החיבור התת-עוריות. תסמיניה הם אודם, נפיחות, כאב וחום בעור באזור המודלק.

המילה צ'ולוֹיטיס רווחת בטעות לציון הצטברות תאי שומן מתחת לעור, ואולם שמה המדויק של תופעה זו הוא צ'ולוֹיט (cellulite).

חֶטְטָת

- אַקְנָה (acne)

הופעה של חטטים (פצעונים) מוגלתיים ופצעים מוגלתיים בעיקר על עור הפנים. החטטים והפצעים נגרמים מהפרשת יתר של שומנים מבלוטות החלב. החֶטְטָת אופיינית לגיל ההתבגרות, ולכן רווח הצירוף "פצעי בגרות" לציון תופעה זו.

סַפְחָת (נְפוּצָה)

- פְּסוֹרִיאִיזִיס (psoriasis vulgaris)

מחלת עור כרונית הנגרמת מהתחלקות מהירה של תאי עור. היא מופיעה בעיקר במרפקים, בברכיים, בקרקפת ובציפורניים. היא ניכרת ברובדי עור אדמומיים המכוסים בשכבה קשקשית מוכספת.

סִמְטָה, סִמְטָה

- פּוּרֻנְקֵל (boil, באנגלית גם furuncle)

מורסה שנוצרת בזקיק שְעֵרָה. המורסה נפוחה ומלאה במוגלה.

המונחים שבעלונים האלה הם לקט משתי רשימות של מונחי רפואה שאושרו במליאת האקדמיה בשנת תשע"א (2010): מונחים שונים ברפואה ומונחי רפואת עור.

ותודתנו על הסיוע בהכנת העלונים לחברי הוועדה למונחי רפואה ד"ר דרור גוברמן ופרופ' יואל דונחין.

ספר דקדוק אבוד מימי הביניים ותעלומת אבן יוש

אהרן ממן

והנה עתה אָנָּה המקום לידנו ממצאים חדשים – לא על אבן יוש למרבה הצער – אלא על זהותו האמתית של מי שקובצוב כינה "פסידור-אבן-יוש". נתברר כי פסידור-אבן-יוש אינו אלא **ר' יעקב בן אלעזר**, ושם החיבור שממנו הביאו את המובאות גם נויבאואר ודרנבורג וגם קוקובצוב אינו (כפי שסברו טנא ואחרים) בעל שם דומה לחיבור **כתאב אלתצאריף** של אבן יוש, אלא שמו הוא **כתאב אלכאמל** ("הספר השלם").

במהלך עבודתנו ב"פרויקט פרידברג לגניזה" זכינו אפרים בן-פורת ואני לזהות שרידים של חיבור יקר ערך זה, שעד כה נחשב אבוד כמעט לגמרי. שמו וחיבורו של ר' יעקב בן אלעזר היו שגורים על פיו של **ר' דוד קמחי** (רד"ק, 1160–1235), שהרי ציטט אותו ב**ספר השרשים** שלו כשלושים פעם, ונחמיה אלוני כבר ריכז מובאות אלה.

וכן היה כתאב אלכאמל ידוע היטב ל**שלמה בן מבורך**, איש המאה הארבע-עשרה, שהביא ממנו שבעים מובאות במילונו **כתאב אלתיסי** (ראה עתה מהדורתו של חוסה מרטינז-דלגדו, גרנאדה 2010).

אבל כתאב אלכאמל עצמו אבדו עקבותיו עד שנחמיה אלוני מצא חמישה דפים ממנו ופרסמם בחיבור קטן בשם זה. אך מעשה שטן, מחמשת הדפים הללו ברי היום שארבעה דפים אינם מן כתאב אלכאמל. רק דף אחד ובו קטע ההקדמה שייך לחיבור זה, וליתר דיוק – עמוד אחד בלבד, שכן צדו השני של הדף תלך – ואילו פרקי הדקדוק שייחס אלוני לאלכאמל אינם ממנו, ודבר זה מוכח הן מן הסגנון הן מן המבנה.

בשנתיים האחרונות איתרנו 180 דפי גניזה של כתאב אלכאמל באוספים שונים, רובם מעותק אחד של החיבור, ומיעוטם משלושה עותקים אחרים. כרגיל בממצאים מן הגניזה, דפים רבים אינם רצופים. אף ש-180 הדפים הללו מייצגים את החיבור ייצוג מכוּבד, אין הם אלא שרידים של חיבור מקיף הרבה יותר, ואי אפשר לומר שכתאב אלכאמל מצוי עתה בידינו בשלמות. מעובדות אלו ניכר שהחיבור לא היה נפוץ ביותר, כנראה מחמת היקפו הגדול, ואולי גם מטעמים אחרים.

אין כאן המקום להיכנס בעובי הקורה בחיבור זה, על כן אסתפק בציון תכונה אופיינית בולטת הנוגעת לדרך עריכתו. כידוע, חיבורי הלשון בימינו ערוכים על פי תחומי הלשון: ההגה, הצורות והתחביר. לכל תחום פרק לעצמו, והתכנים בכל פרק ערוכים בצורה לוגית על פי קני מידה מוכּנים ומוכּנים. לעומת זאת בחיבורי הדקדוק בימי הביניים כללי הדקדוק ערוכים בשיטות אחרות, המובהקת מכולם היא הרצאת הדברים על פי התופעה; למשל, בדיון בתופעת ההשמט יידונו מאפייניה מתחום ההגה, מתחום הצורות ומתחום התחביר – ברצף אחד.

שיטה אחרת היא העריכה המְּנוּטכנית (עריכה בסדר שקל לזכור). דרך משל, רובו המכריע של חלק ג ב**כתאב אלמשתמל** למדקדק **אבו אלפרג' הרון** דן בענייני הדקדוק הנוגעים לאותיות האל"ף-ב"ית לפי סדרן, תחילה אחת עשרה אותיות השימוש **אבהויכלמנשת** על תפקידיהן כשימושיות וכשורשיות, ואחר כך שאר האותיות.

גם פרק ו ב**ספר הרקמה** למדקדק **רבי יונה אבן ג'נאח** ערוך על פי שימושי האותיות בסדר שקבע לעצמו על פי סימן הזיכרון **שלומי אך תבנה** – תחילה שימושי האות ש"ן ואחר כך שימושי האות למ"ד וכן הלאה.

ר' יצחק אבן יוש חי ופעל במאה האחת-עשרה בטולדו שבספרד, היה חכם לשון מפורסם בדורותיו וחיבר חיבור בשם **כתאב אלתצאריף** ("ספר הנטיות"), אלא שאיתרע מזלו ואולי גם מזלנו והחיבור נעלם כלא היה.

המידע עליו הגיע לידינו ממקורות אחדים, המפורסם שבהם הוא סקירתו הקצרה של **ר' אברהם אבן עזרא** בפתחתו **לספר מאזנים גאון**, "ראש המדברים בכל מקום", ולאחריהם מנה מדקדקים אחרים. אחרי **ר' יהודה אבן בעלם**, ציין אבן עזרא כי "רבי יצחק הנקרא בן יוש, ספרדי ממדינת טוליטולה, עשה ספר הצירופים". לפי מיקומו של יצחק בן יוש ברשימה זו, המוחזקת כרונולוגית, משמע שהוא פעל ברבע האחרון של המאה האחת-עשרה.

כאמור, ספר הצירופים נעלם מן העולם ונחשב עד היום ספר אבוד. בשנת 1863 פרסם אדולף נויבאואר חיבור על המילונים העבריים שנתחברו אחרי ר' יונה אבן ג'נאח, והעיר הערות על מדקדקים אחדים.¹ בחיבור זה תרגם נויבאואר את הפסקה על "זקני לשון הקודש" (מספר מאזנים לראב"ע) לצרפתית וכמעט לא הוסיף דבר. לימים הוא מצא כתב יד בסנקט פטרבורג וסבר שהוא החיבור האבוד של אבן יוש. הוא העתיק ממנו ארבע דוגמות ושלח אותן ליוסף דרנבורג, מחשובי חוקרי חכמת ישראל בזמנו. דרנבורג שילב את הדפים במבואו למהדורה של החיבורים הקטנים של **ר' יונה אבן ג'נאח**, שפרסם בפריז ב-1880² מתוך אמונה שנתגלו עקבותיו של החיבור האבוד ושאלו שרידים מ**כתאב אלתצאריף** לאבן יוש.

שנתיים לאחר מכן פרסם בנימין זאב באכר את חיבורו המסכם על חכמת הלשון של ר' אברהם אבן עזרא.³ לקראת סוף ספרו הוא נזקק לרשימת "זקני לשון הקודש" ודן בכל חכם שנזכר בה דיון היסטורי ביר-ביבליוגרפי, בדיוק לפי הסדר הכרונולוגי שבו הציבם אבן עזרא. בהגיעו לסעיף 16 ברשימה (עמ' 184 במהדורה הגרמנית, עמ' 140 במהדורה העברית), מתברר שהוא לא ראה עדיין את חיבורו הנזכר של דרנבורג (*Opuscules*), ומכל מקום על אבן יוש וחיבורו לא הוסיף באכר מידע של ממש.

והנה בשנת 1916 אירעה תפנית. המלומד הרוסי פאוול קוקובצוב פרסם קטעים נוספים מאותו חיבור מאוספי פירקוביץ' שבסנקט פטרבורג ותרגם אותם לרוסית, אבל הוא הסיק שאין הם יכולים להיות מכתאב אלתצאריף לאבן יוש, שכן הוא נפטר ב-1057 לפי עדותו של המלומד הערבי אבן אבי אציבעה, ואילו מחברו האנונימי של כתב היד חי ופעל בדור מאוחר יותר, כפי שעולה משמות החכמים שהוא מזכיר בספרו. על כן כינה קוקובצוב את המחבר המאוחר הזה "פסידור-אבן-יוש", וזה הכינוי שדבק בו במשך קרוב למאה שנה.

גם כעבור 55 שנה לא ידע פרופ' דוד טנא ז"ל יותר ממה שהיה ידוע לקוקובצוב. במאמרו המקיף על ספרות הדקדוק העברית ב**אנציקלופדיה יודאיקה** כתב טנא על יצחק אבן יוש אך שורות קצרות לסיכום תמונת המצב שתוארה לעיל.⁴

גם פרופ' אילן אלדר העיר הערה קצרה על עניין זה אך בלא ממצאים חדשים, במאמרו "לתולדות המחלוקת הדקדוקית בין אבן ג'נאח לשמואל הנגיד בעקבות גילוי של קטע גניזה **מספר ההכלמה** לאבן ג'נאח".⁵

- בשער טז, אגב "מרחפת", הוא דן בבניין פיעל, וכן בעניין רפיון האותיות השוואיות וביטול הדגש במילים שונות.
- בשער יח, אגב המילה "ויאמר" הוא דן בכללי ניקוד אותיות אית"ן, וכן בהסבר החריגות (שהוא מכנה "סודי") בצורות מעין "יִיְרָשׁ הַצֶּלְצֵל" (דברים כח, מב), בסוד "יעלה הדסי" (ישעיה נה, יג), בסוד "על כסא דוד אביו ויצלח" (דברי הימים א כט, כג), "עלה והצלח" (מלכים א כב, טו), "עלה רמות גלעד והצלח" (שם, שם יב), ולבסוף בסוד "יוחנק" (שמואל ב יז, כג). בקולב זה הוא תולה גם את זיקת הציווי לעתיד, שכן לשיטתו, הציוויים גוזרים על פי צורות העתיד.
- בשער כד, אגב המילה "ויבדל" (בראשית א, ד), הוא דן בבניין הפעיל ובהוספת האות ה"א בשמות ובפעלים.
- בשער כז, אגב המילה "לאור" (בראשית א, ה), הוא דן בהוראות האות למ"ד, ובהוראות של צירוף למ"ד ומ"ם.

מניין לנו ששרידי החיבור הם אכן מן **כתאב אלכאמל**? מלמדת על כך ההתאמה בין מובאות אחדות שהביאו רד"ק ושלמה בן מבורך מחיבור זה, ובין דברי המחבר בשרידים הללו. הנה דוגמה אחת: המילה מְשָׁנִים בצירוף "והבקר והמשנים" (שמואל א טו, ט) פירשה מְחַפְרָנוּ בשער מ כגזרה מן **שנה**, כלומר כבשים בני שנה, וזה לשונו: "שנה... ומן הדיא אלמעני סמית אלכבאש ואלבקר אלתי מצית להא סנה והבקר והמשנים מתיל כבשים בני שנה וכשב בן שנתו" (=שנה... וממובן זה נקראו הכבשים והבקר שמלאו להם שנה "והבקר והמשנים", כמו "כבשים בני שנה" [שמות כט, לח] ו"כבש בן שנתו" [יחזקאל מו, יג]); והנה כך בדיוק ציטט רד"ק בספר השרשים שלו (עמ' תשצד), בשורש שני"ה: "והחכם **רבי יעקב בן אלעזר** פירשו מעניין שנה, והוא תואר לכבשים בני שנה". הרווח הצפוי מההדרת כתאב אלכאמל טמון לא רק בעצם השבת אבדה של חיבור יקר ערך מצד עצמו, אלא גם באיתור חוליית הביניים החסרה שבין אבן ג'נאח לרד"ק. סביר להניח כי עתה נוכל לבחון אילו מחידושו של רד"ק אינם אלא העדפת פירושו וניתוחיו של רבי יעקב בן אלעזר. אשר לתעלומת אבן יוש, הרי מחציתה כבר נפתרה, אמנם לרעתו; כיום אפילו הזכות המפוקפקת לקרוא על שמו חיבור שלא כתב ("פסידו-אבן-יוש") כבר אינה עומדת לו, שהרי נתברר כי המחבר האמתי של החיבור הזה הוא ר' יעקב בן אלעזר. נותר לנו רק להמשיך ולקוות שעוד יתגלו בגניזה שרידי חיבורו האמתי על הנטיות, כתאב אלמצאריף.

1. את החיבור הכתיר בשם *Notice sur la lexicographie hébraïque avec des remarques sur quelques grammairiens postérieurs à Ibn Djanah*, Paris 1863, p. 202.
2. *Opusculs et traites d'Aboul Walid Merwan ibn Djanah*, Paris 1880, pp. xix-xxi.
3. *Abraham ibn Esra als Grammatiker*, Strassbourg 1882; במהדורה עברית בתרגומו של א"ז רבינוביץ: ר' אברהם אבן עזרא המדקדק, ירושלים תש"ל.
4. *EJ*, "Linguistic Literature, Hebrew", כרך 16 (1971), עמ' 1383, ערך 24 (במהדורה החדשה והמקוונת: ערך 19).
5. בתוך: מ' בראש (עורך), מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 41-61. עיין שם הערה 23.

ויש שיטות עריכה אחרות; כביכול כל הדרכים כשרות להרצאה הדקדוקית – גם הרצאת כללי הדקדוק בחרוזים. החיבור המפורסם מכולם שמושמת בו השיטה הזו הוא **פרקי אליהו** (נקרא גם **פרקי שירה**) למדקדק ר' אליהו הבחור, בן המאה השש-עשרה. מסוג זה הוא גם **שיר הדקדוק** (שיר דינדקטי ללימוד הדקדוק ופירושו) שחיבר **מכלוף בן מסעוד בן אלמעלם** (מרוקו, 1760-1790), ואשר שרידים ממנו שמורים באוספי בית המדרש לרבנים בניו יורק. כתאב אלכאמל לר' יעקב בן אלעזר נכתב מלכתחילה בתכנית מדויקת להפליא, ומחברו מפנה אל פרקיו ואל סעיפיו השונים פנים ואחור, אך הוא ערוך בשיטה אחרת לגמרי מאלה שזכרו; החיבור בנוי משני חלקים מובחנים היטב, חלק א ("אלג'זא אלאלול") הוא דקדוק המקרא, ואילו חלק ב ("אלג'זא אלתיאני") הוא מילון המקרא. המילון ערוך בסדר אל"ף ביי"ת של השורש, ואין במבנהו שום צד מפתיע, להוציא את העובדה שהוא מדגיש את ההיבטים הדקדוקיים של השורש. אבל החלק הראשון, הדקדוק, ערוך לפי סדר הפרקים, הכתובים והתיבות של פרשת בראשית. לכאורה הרי זה כמין פירוש דקדוקי לפרשת בראשית, ולא היא; אין הוא לא מעין **כתאב אלנתף לר' יהודה בן דוד חיוג'**, שהוא פירוש דקדוקי למילים קשות שבספרי נביאים, ולא מעין הפירושים הפילולוגיים למקרא כגון פירוש אבן עזרא; אין פסוקיה ותיבותיה של פרשת בראשית בעיני ר' יעקב בן אלעזר אלא **סימני זיכרון** לתלות בהם את ההרצאה הדקדוקית. במה ששרד מן החיבור ומן ההפניות הפנימיות שלו אנו יודעים שהיו בחלק הדקדוק 281 פרקים לפחות ("אבואב", שערים). כלומר נדונו בו 281 תיבות מפרשת בראשית, וכל אחת מהן מזמנת פרק אחד או יותר. שערים רבים שרדו בשלמותם, אך על אחרים אנחנו יודעים רק מן האזכורים הפנימיים. בזכות הפניות המרובות של המחבר אל חלקים בחיבור עצמו יכולנו לשחזר במידה רבה את נושאי הדיון גם בקטעים החסרים. להלן רשימת דוגמות לנושאים של הפרקים החסרים כפי שנלמדו מהפניותיו בחלקים שנשמרו:

- על פי הפניותיו לשער ג אנו למדים שבמילה השלישית של הפרשה, "אלהים" ("בראשית ברא **אלהים**"), הוא תלה את הדיון בשמות שצורתם על דרך הריבוי אף שאין הם מבטאים ריבוי; משם התגלגל הדיון אל דקדוק המילה אֶשְׁרֵי – "אשרי האיש" (תהילים א, א), "אשרי תמימי דרך" (תהילים קיט, א), הבאה בצורת ריבוי קפוא במעמד הנסמך; אחר כך הוא עובר לדון בשמות ממין זכר שריבונם על דרך הנקבה; לאחר מכן אל כללי הזוגי, כנראה מפני שזו תת־קטגוריה של הריבוי (כפי שהגדיר זאת אבן ג'נאח בפרק שלו על צורות הזוגי).
- אנו למדים גם כי בשער ד באלכאמל, אגב המילה "את" ("בראשית... את"), הוא דן בכמה כללים של המיליות.
- בשער ה, אגב המילה "השמים" ("בראשית... את **השמים**"), הוא דן בכללי היידוע, וכן שוב בכללי הזוגי ועוד.
- לפי הדיון שלו ב"זָרַע אחר", מתברר כי בשער ז, אגב המילה "הארץ" ("בראשית... ואת **הארץ**"), הוא שב לדון בכללי ה"א היידוע ובהבדל בינם לבין כללי ה"א השאלה, וכנראה גם בשמות הסגוליים (מן הצורות אָרֶץ, זָרַע).
- בשער ח, אגב המילה "היתה" ("והארץ... **היתה** תהו..."), הוא דן בסימני הנקבה.
- בשער ט, אגב "תהו", הוא דן ברפיון האותיות הבאות אחרי אותיות אהו"י.

בול העברית – בול חדש בישראל

השירות הבולאי בעצה אחת עם האקדמיה ללשון העברית הנפיק בול חדש לכבוד השפה העברית. את הבול עיצב דויד בן-הדור. במרכזו שתיל רענן שהעלים שלו רושמים את המילה "עברית"; שורשיו יונקים מרובדי לשוננו והם עשויים שורות שורות של מילים הלקוחות מרבדים אלו: המקרא, ספרות חז"ל, ימי הביניים והעת החדשה.

לשון המקרא מספקת ללשונו את המילים הבסיסיות ביותר, כמו אָדָם, יוֹם, מִפְתָּח, וגם מילים מופשטות ומליציות כמו אַחְנָה, דָּרוֹר, אֶמֶת. לשון המקרא מיוצגת בבול בדמות אבן ועליה מכתב בכתב עברי עתיק מן המאה השביעית לפני הספירה, אשר נמצא בחפירות ארכאולוגיות במצד חשביהו שבשפלת החוף.

לשון חז"ל הוסיפה שפע של מילים נרדפות כמו אֵילָן (עץ), חֲזַר (שָׁב), וגם מילים שלא היו מוכרות מן המקרא כמו פְּנִיָּת וּגְשֶׁר. לא מעט מן השפע הזה נשאב מן המגע עם הארמית. לשון חז"ל מיוצגת בפיסת קלף ועליה מופיע כתב יד קאופמן למשנה, מן החשובים שבכתבי היד של לשון חז"ל אשר שרדו והגיעו לידינו.

מלשון ימי הביניים ירשנו מילים מופשטות כמו אֵיכות ומילים שאולות מן הערבית כמו תִּאָרִיךְ וכן מילים שנוצרו בלשון השירה של התקופה כמו מַעַשׂ וּמִבְחָן. בבול מופיעים ספרים כרוכים כ"מִצְחָף" (להבדיל ממגילה הכתובה על גיליון ארוך אחד), אשר החלו להיות נפוצים בעיקר בימי הביניים. עליהם אותיות בכתב רש"י, אשר שימשו רבות בדפוסים העבריים בימי הביניים ובכתיבת יד במזרח.

בלשון העת החדשה, עם התרחבות השימוש בעברית בספרות מאמצע המאה השמונה-עשרה, וביתר שאת עם תחיית העברית בדיבור, העברית עומדת באתגר מתמשך של התאמה לחיים המודרניים. מונחים עבריים חדשים – הן מופשטים הן טכניים וטכנולוגיים – מתחדשים מתוך העברית וברוחה. מקצת החידושים הם יצירות של אנשים פרטיים ושל מוסדות, ומקצת החידושים הם פרי מאמץ של ועד הלשון, וכיום של האקדמיה ללשון העברית, שבה נאספים אוצרות העברית בכל תקופותיה במפעל המילון ההיסטורי. את לשון העת החדשה מייצג בבול מכשיר לקריאת ספרים אלקטרוניים.

הממשלה החליטה על הנפקת הבול לציון ייחודה של העברית: עתיקותה, קיומה המתמשך, אוצרותיה שהלכו והצטברו, תחייתה בדורות האחרונים והתחדשותה הנמשכת ללא הרף כאשר מילים חדשות וצורות לשון מחודשות מתאזרות בה.

אנח צברי חדש לאיזה קליזוסקופ –
היכנסו ללילית "אן השטח" באתר האקדמיה בארשת.

העורך: עמנואל מסטיי • סֵדֶר והפקה: אורית טפרברג

האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה העברית בגבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקסי: 02-5617065
דואר אלקטרוני: acad6u@vms.huji.ac.il • האקדמיה בארשת: http://hebrew-academy.huji.ac.il